Acta Siculica 2008, 461–478

Barabás Hajnalka

ADATOK KÉZDIALBIS ÉPÍTETT ÖRÖKSÉGÉHEZ ÉS EGYHÁZI MŰKINCSEIHEZ

Kézdialbis felsőháromszéki (kézdiszéki) település, jelenleg Csernáton (nagy)községhez tartozik. A faluról Orbán Balázs röviden annyit ír, hogy az 1567-es regestrumban Albys néven, 13 portával van bejegyezve.[1] Bálinth Gyula Albisnak egy 1539-es említésére hivatkozik, de forráshely megadása nélkül.[2] A helybeli református templomot 1980-ban Kónya Ádám ismertette, majd 1995-ben két munka is.[3] 1993-ban ugyancsak kitért a templomra a település történetét ismertetve Binder Pál és Cserey Zoltán.[4] Régészetileg a Székely Nemzeti Múzeum 1998–1999-ben kutatta meg.[5] A vonatkozó korábbi történeti és régészeti adatokat Székely Zsolt összegezte 2008-ban megjelent repertóriumában.[6]

A Székely Nemzeti Múzeum 2008. május 14-i kiszállásának fő célja az egyházi kegytárgyak felmérése volt, de sikerrel fotodokumentáltuk az említettek mellett a templom épületét és egyéb egyházi ingóságait is, valamint áttekintettük az egyházi levéltári anyagot. A kegytárgyakat sikerült teljesen jegyzékbe venni, beleértve egy eddig nem tárgyalt, 18. századi, 1863-ban átfestett feliratos ládát.[7] Az egykori műkincsek sajnos megfogyatkoztak – a 18. századi levéltári anyagok még a katolikus időkből fennmaradt klenódiumokat is említettek.

Megvizsgáltuk továbbá a település néhány régebbi épületét és az új temetőjét, és azonosítottunk egy Toroczkai Wigand Ede által tervezett, eredetileg is iskolának szánt épületet. Az 1926-ban emelt épület ottjártunkkor már a sokadik átalakításon ment éppen át. A kő alapozású téglaépület ma is az oktatásnak ad otthont, de – bár felismerhető rajta a tervező stílusa – részleteiben károsodást, változásokat szenvedett: a fa oromdísz letörött, az eredeti fa ablakkereteket és a gyári fém zsalukat helyenként már műanyag nyílászárókkal helyettesítették.

1.

A kiszállás eredményeiről való részletes beszámolót az utolsóként említett kutatási céllal kezdjük. Az egynapos (2008. május 14-i) terepkutatáshoz ugyanis a klenódiumok iránti érdeklődés mellett egy budapesti felkérés szolgáltatott alkalmat. Keserü Katalin[8] egy Toroczkai Wigand Ede által feltételezhetően Albisba tervezett népiskolának az alaprajzát és homlokzattervét küldte meg, kérvén, hogy próbáljunk utánajárni, valóban ide készült-e a terv, illetve megvalósult-e. Az egynapos kézdialbisi kiszállás ilyen szempontból is sikerrel járt, az épületet Keserü Katalin megerősítésével beazonosítottuk. Az épület, amely kő alapon, téglából épült, akárcsak a kapuzata, ma is oktatási intézménynek ad otthont. Még felismerhető rajta Toroczkai Wigand stílusa, de többször átalakították, így például a tetőszerkezet és a padlástér megvilágítására használt áttört oromzatlécezés még az eredeti, de az egykori fa oromdísze már letörött – később egyik oldalon bádoggombbal helyettesítették. *(1. ábra.)*

Sajnos, az épület ma is átalakítás alatt áll, mellőzve minden olyan szakmai figyelmet, amely jobb helyeken természetes velejárója a hasonló, ritka épületemlékek felújítási munkálatainak. Ottjártunkkor még láthattuk az építés idejét megörökítő 1926-os stukkófeliratot a homlokzaton, valamint a patkóíves nyílászárót és néhány eredeti fa ablakkeretet a gyári fémzsalukkal, de már azzal is szembesültünk, hogy fehér műanyag nyílászárókkal fogják ezeket felváltani, hiszen néhány fakeretet már sikeresen kicseréltek *(2. ábra)*.

A központi fűtéshez kazánt szereltek be az egykori verandába, ezért a veranda házhoz kapcsolódó falát teljesen elbontották *(3. ábra),* hogy az óriási kazán beférjen, megbontva így az épület szerkezetét, és nem tartva tiszteletben a veranda eredeti rendeltetését (kazánházzá degradálva azt).

[1] ORBÁN Balázs 1869, 185.
[2] BÁLINTH Gyula 1977, 123.
[3] KÓNYA Ádám 1980; GYÖNGYÖSSY János – KERNY Terézia – SARUDI Sebestyén József 1995; TÜDŐS S. Kinga 1995.
[4] BINDER Pál – CSEREY Zoltán 1993.
[5] Bartók Botond, Bordi Zs. Loránd, Haszmann Pál, Kónya Ádám, Olasz Gabriella (Székely Nemzeti Múzeum és az akkor ott működő Kovászna Megyei Műkincsvédelmi Hivatal), Hlavathy Izabella, Jánó Mihály (Kovászna Megyei Művelődési Felügyelőség). (BARTÓK Botond – BORDI Zs. Loránd 1999; BORDI Zs. Loránd 2000.)
[6] SZÉKELY Zsolt 2008.
[7] Ezúton mondunk köszönetet Tódor Béla kézdialbisi református lelkésznek, aki idejét nem sajnálva lehetővé tette számunkra a leltárán levő klenódiumok tanulmányozását és dokumentálását.
[8] Vö. KESERÜ Katalin 2007.

2.

Kézdialbis nagyobb része református vallású, két temetője van, a régi, amely már betelt, és az új temető. Mi ez utóbbiban jártunk *(9. ábra).* A temetőt a 20. század elejétől használják, és a falu végén, a Felsőhatárban található, nem messze a régi temetőtől. Itt homokkőből készült sírköveket *(10–12. ábra)* és fából készült sírjeleket *(13–14. ábra)* találtunk, de a legtöbbjük elé már új, betonból öntött sírkeret készült. Mindkét temetőt a „Pázsint" nevű, téglalap alakú térről lehet megközelíteni, amelynek közepén egy kőből kirakott, nagy körkerületű kút áll. A temető felé menet több régi lakóházat is megtekintettünk.[9] Az 50-es házszám alatti faházat *(4. ábra)* 1970 óta Kicsi Károly és felesége, Erzsébet lakják, vásárlás útján került a tulajdonukba. A keresztboronás, fehérre meszelt, hosszanti előtornácos, háromsejtes ház az utca felől indulva áll: egyrészt a *tisztaszobából,* másrészt a lakott helyiségből, amely *konyha* is egyben, valamint az ebből nyíló *kamrából,* ahonnan létrán keresztül juthatunk a padlásra. A tornácról az ajtó a konyhába vezet, ahonnan az előbb említett helyiségekbe egymással szemben lévő ajtókon keresztül jutunk. A tetőszerkezetet hat darab hengertagos oszlopra hozták ki a tornácrészen, és a fedélszék mára hullámpalás fedést kapott, de valamikor zsindely boríthatta. Látható a korábbi oromdísz a sátortető két végében, ezt már bádogból készítették. A nyílászárók és ablaktáblák eredeti állapotukban, aránylag jól megőrződtek *(5. ábra).* A *tisztaszoba* feliratos gerendájának a bevésett szövege a következő: *„Építtette Elekes Damokos; és Nője, ABOd ROSalijával 1868-ban Május 15 die."* Kicsi Károly szomszédságában a fia lakik, akinek a házában szintén van feliratos mestergerenda, és szerkezetét tekintve is megegyezik az előbb ismertetett ház szerkezetével.

A Csurgó nevű forrásnak *(6. ábra),* bár nagyrészt betonból van kiöntve, az utolsó vályúja – egy kivájt farönk – még emlékeztet arra, hogy milyen lehetett hajdanán. A Csurgó közelében több portán találkoztunk búboskemencével, de azokat is hamarosan le fogják bontani, hiszen több előtt áll új ház, és nem is használják már a kemencét. Az új temető szomszédságában, elhagyott portán egy zsindelyes tetejű nyárikonyha is látható még *(7. ábra),* valamint a mellette lévő portán egy zsúpfedeles, földbe mélyített pince is *(8. ábra).* A zsindelyes nyárikonyha mögött csűr áll, szemben vele a lakóház, mindegyiket fából építették. A telek lakatlannak tűnik, akár a mellette lévő, amelyen a pincére figyeltünk fel – a talajvíz miatt az albisiak nem a lakóházak alá, hanem valahová távolabb, a kertbe helyezik a pincéket.

3.

A kiszállás fő eredménye a templom épületének és berendezési tárgyainak a dokumentálása volt. Albis középkori kerített temploma[10] a falu felső felében, egy domboldalra épült. Az épület felújítás alatt áll, a belső terét már befejezték, de a külső része és a kerítése még beavatkozásokat igényel. Jelenleg a munkálatok pénzhiány miatt állnak.[11]

A templomot körülvevő, ovális alaprajzú, mintegy 2,5 méter magas fal terméskőből készült. Egykor magasabb lehetett, de ma már sem lőréseket, sem védőfolyosót nem fedezhetünk fel rajta. Délkeleti részén földig omlott, és a felújítási munkálatok során tovább sérült, mintegy 4-5 méter hosszúságban. Az 1999. évi ásatások alapján Bordi Zs. Lóránd szerint 16. század végi – 17. század eleji vastag, de egyszerű kőkerítés.[12]

Délen a kerítőfal vonalába épült a templomtól különálló, erőteljesen tagolt övpárkánnyal és koronázópárkánnyal ellátott, bádoggal fedett harangtorony *(15. ábra),* amely biztosítja a cinterembe való bejutást. A Székely Nemzeti Múzeum kőtárabeli, a toronyból származó, 1637-es évszámú kő véleményünk szerint is datálhatja a ma látható várfal építését,[13] egyben a torony reformáció utáni átépítését. A torony bejáratától balra az oldalfalba keskeny lépcsőfeljárót vágtak.[14] A torony jelentős átalakuláson ment át az idők folyamán, felső emeletének barokkos megoldásai, a tágas hangablakai és a toronyórának kihagyott helyet követő koronázópárkánya tagolják a hagymasisak alatti falfelületeket. A torony földszintjén a lépcsőfeljáróval szembeni oldalon polcot helyeztek el a renoválás során előkerült terrakotta bordatöredékek tárolására *(16. ábra).* Ezek a bordák a 16. század közepéig gyakran előfordultak Erdélyben, és a templom boltozatát – jelen esetben valószínűbb, hogy a szentélyét – díszítették.

Az ásatásokkal előkerült, a reformáció előttről fennmaradt poligonális szerkezetű kő keresztelőkút és téglalap talapzata, bár faragási stílusuk, motívumaik eltérőek, ugyanolyan kőből faragottak.[15] A karcsú, nyolcszögű, kehely formájú keresztelőkút a talpránál és a szájperemnél egyformán, enyhén

[9] Előzetes irodalmi tájékozódásunk: GILYÉN Nándor – IMRE Lajos 2006; BALASSA M. Iván – CSERI Miklós 1999.

[10] Az 1998–1999. évi régészeti feltárás négy építési periódust különböztet meg, és megállapítja, hogy az első szakasz román kori (BARTÓK Botond – BORDI Zs. Loránd 1999).

[11] Tódor Béla református lelkész közlése.

[12] BORDI Zs. Loránd 2000, 292–293.

[13] Vö. Uo.

[14] Vö. GYÖNGYÖSSY János – KERNY Terézia – SARUDI Sebestyén József 1995, 145.

[15] Andezitből készültek (BARTÓK Botond – BORDI Zs. Loránd 1999, 255).

kiszélesedik. Szájperemén két csonkítás észlelhető. Erőteljes zig-zag véset fut körbe a kuppáján és a talpán, közepén – a nóduszként szolgáló – pálcatagból álló övpánt karcsúsítja és két egyenlő részre osztja a keresztelőmedencét, amely négyszögű csappal illeszkedik a talapzatába. A készítő mester nevét nem ismerjük, de az elnagyolt kimunkálásból következtetve helyi kőfaragó munkája is lehet, és a legkorábbi emlék a Kézdialbisban található faragott kőanyag között. A helyreállítási munkálatok során a szentélyben kapott helyet, a bejárat elé állították fel *(23. ábra).*

A sekrestye bejáratát a reformáció térhódítása után befalazták, és virágornamensekkel gazdagon festették. A szentélyből látható, kibontott – a sekrestye nyílását jelző –, szürke színű kőből faragott késő gótikus nyílás szárkövei véleményünk szerint másodlagosan elhelyezettek, mert a jobboldali szárkő rövidebb, és a szemöldökköve jobbfele indul, nem a baloldali szárkő irányába. Ez a befalazott ajtókeret eredetileg a déli bejárat kőkerete lehetett, amelyet az első portikusz megépítésekor fölöslegesnek tartottak és eltávolítottak, majd – amikor a terrakotta bordaindításokat eltüntetve a szentély vakolatát egy kicsit megvastagították (köpenyezték), hogy a reformáció utáni festést rávihessék a frissen vakolt falfelületre – befalazták a szentélybe. A sekrestye eredeti kő ajtókeretéből egy homokkőből készült szárkőrészlet az északi külső homlokzaton, a befalazott nyílás jobb oldalán fedezhető fel, ebben jól kivehető még az ajtó sarkának vágott lyuk is. A sekrestye nyílásának különlegessége az volt, hogy egykori ajtaját a falban eltolható gerendákkal zárták. A két gerendaüreg ma is jól látható *(17. ábra).* A sekrestyéből mára csak a földből kirajzolódó alapokat találjuk.

A kétlépcsős támpillérek mellett a vízelvezetést kezdetlegesen, lógó csatornákkal oldották meg *(24. ábra).* A nyugati homlokzat késő gótikus, csúcsíves homokkő ajtókerete és a felújításkor szerzett bükszádi andezit lapokkal fedett lábazati párkány és lépcső kontrasztja zavaró még a kevésbé avatott szemnek is *(18. ábra).*[16] Hasonló burkolattal készülnek bevonni a cinterem járdáját is, amely 1 méter szélességben a templom épületét járja körül.

A templom hajóból és a vele azonos szélességű és közel ugyanolyan hosszúságú szentélyből, valamint a később hozzácsatolt, majd nagyított déli portikuszból áll. A nyolcszög három oldalával záródó szentély kétlépcsős támpilléreket kapott. A támpillérek különlegessége, hogy a felső lépcsőkön még megmaradt rajtuk a korábbi barát-apáca fedés, míg az alsókat már az elterjedtebb hegyesvégű cseréppel borították, mint a templom fedélszékét is.[17] A szentély déli oldalának két ablakán gótikus, félköríves kőrészleteket figyelhetünk meg, csonkított állapotban.

4.

A templom belseje és különleges rozettákkal díszített kőszószéke *(19. ábra)* – akárcsak a külső homlokzatok – fehér mésszel meszeltek. A belső sík mennyezetet hordoz, és oldalfalait freskórészletek, feliratok és bekarcolások töredékei tarkítják. A töredékek a legjobb állapotban a szentélyben és a nyugati karzat falain *(20. ábra)* maradtak fenn. A díszített falfelületek megőrződött motívumai: inda, virágornamensek és más szimbolikus motívumok, pl. a nyugati karzatban a napkorong arcot foglal magába. Színezésükben megfigyelhetjük a kobaltkék, fekete, valamint a vörös és a sárga okker árnyalatait. Nem kizárt, hogy az egész templom ki volt festve, a reformációt követő időben is, mert mind az orgonakarzat, mind az egykori szentély hordoz a 18. század első feléből származó festést és feliratokat *(21. ábra).*

Az orgonakarzat alatt, az északi falban találjuk a három részből faragott, késő gótikus tabernákulumot *(26. ábra).* A homokkő szentségtartó szárköveit két pálcataggal díszítették, a külsők keresztezik az egyenes szemöldök pálcáját. Ez a kőanyag megegyezik a nyugati kapu és a befalazott sekrestye-ajtókeret kőanyagával, és egyidőben készülhettek, de eltér a keresztelőmedence vörös andezit anyagától, amely kimunkálását tekintve is korábbinak tűnik. Az orgona mögötti falrészen egy kb. 1 méter átmérőjű babérkoszorúban latin felirattöredék áll *(30. ábra),* amelyből arra következtethetünk, hogy a templomot 1710-ben renoválták,[18] és ugyanekkor festhették ki, valamint kiolvasható a „Francisci Baczoni" név is. A felirat töredékessége miatt nem derül ki, hogy az a mestert, a kurátort, a donátort vagy épp az akkori pap nevét örökítette meg. Mivel ezt a feliratot teljesen takarja a mai orgona, véleményünk szerint 1710-ben ez a karzat nem orgonakarzatként működött, tehát máshol és talán más orgonája lehetett a kifestés korában a templomnak. Mai orgonáját Klink Sándor készítette, 1900-ban, kézdivásárhelyi műhelyében.

[16] Az alkalmazott kőlapok használata helyidegen: műemléképület felújításáról van szó, és Felsőháromszéken a templomépítészetben nem ismerős ez a bazaltoid andezit. A térségben inkább a homokkő használata volt elterjedt. A templomban annál is inkább indokolt a homokkő használata, mivel nemcsak a nyugati kapu, az eredeti sekrestyeajtó kerete és a tabernákulum, de egykori padlózata is homokkőből készült. (Vö. BARTÓK Botond – BORDI Zs. Loránd 1999, 254.)

[17] Elképzelhető, hogy egykor az egész templomot ilyen cserepezés fedte, nemcsak a támpilléreket.

[18] A brokáthoz vagy inkább falikárpithoz hasonlítható nagy virágos és indás ornamentikát hordozó kifestés is 1710-ben történhetett.

A keleti oldalon az orgonakarzat lépcsőfeljárója másodlagosan felhasznált, festett deszkákból készült. Elképzelhető, hogy a terrakotta bordákat követően és a mai sík mennyezetet megelőzően festett kazettákat hordozott a templom mennyezete.

Mindhárom karzatmellvédet fából készítették és kifestették. A kazetták motívumai szerényebbek, mint amilyeneket elvárnánk egy 18. századi díszítéstől. A karzatmellvéd a déli oldalon zöld és kék átfestést kapott, de középső kazettáján átsejlik a korábbi, bordóval festett alapozás *(22. ábra).*

A nyugati karzaton a gránátalma-motívumokkal díszített kazetták mellett találunk egy díszesebbet, amelynek a közepére címerpajzsba szerkesztett kilenc soros feliratot festettek. A feliratból kiderül, hogy: *„Albisi Ts / omós József / kedves éle / te párja Tö / rök Judith / emlékezetire / épitette ezen / kar. / AO 1786." (25. ábra.)* A Tsomós család az albisi egyház egyik legkiemelkedőbb patrónusa volt, hiszen klenódium-adományok mellett a parókián megtaláltunk 2 fa perselyládát is *(27. ábra),* amelyeket Tsomós József készíttetett 1776-ban. Ezt a perselyládák oldallapjairól az átfestés ellenére is kiolvashattuk az eredeti festésnek köszönhetően, mert a név és az évszám erőteljes marinkék alapozásra, vörössel készült. Mindkét perselyt átfestették, de az egyik egy harmadik réteget is kapott, egy szürkés-kékes olajfestéket mázoltak rá. Ezt a festékréteget kapták a mellvédek és a padok is, de reményeink szerint lassan mindegyik tábláról le fog kerülni ez az olajréteg, visszaállítva a famunkákon az eredeti festést. A templom asztalosmunkái közül a padok mellett még két kiemelkedő darab említendő meg. Az áttört díszítésű szószékkorona *(28. ábra)* körülbelül egyidős lehet a két persellyel, esetleg korábbi, mert két festést különíthetünk el rajta. A barna pácos, lakkozott Úrasztala viszont 1867-ben készült, és Demeter Károly és nője, G. M., valamint Lengyel Jákob és nője, B. É. adományozták az egyháznak *(29. ábra),* derül ki az asztallap vésetéből.

A templom melegét egy öntöttvas kályha szolgáltatja.

5.

A kézdialbisi református egyháznál ma nyolc darab klenódiumot találunk *(31. ábra).* Ezekből kettő óntányér, egy kehely, egy fedeles serleg, egy kupa, egy fehér mázas, kék virágos kerámiakorsó, egy paténa nagyságú kis ezüst tányér és egy cápás pohár. A kegytárgyak mellett ritkaságként megemlítendő a 18. századi, átfestett, 1863-as feliratos eklézsialáda *(32. ábra).* A legértékesebbek a cápás pohár, az ezüst és aranyozott kehely és tányérka, valamint az ónból készült tányérok. A vizitációk sokkal több ónedényről számolnak be, de más tárgyak is kicserélődtek. A vonatkozó, korábbi kutatásainkból származó adatokat lásd az *Adattár*ban.

A cápás pohár *(41. ábra)* magassága 11,9 cm, talpátmérője 6,9 cm, szájátmérője 8,7 cm, a peremrész 1,6 cm, talpa 0,6 cm. Az ezüstből készült, részben aranyozott pohár fölfele enyhén kiszélesedik. Felső részén az aranyozott perem alatt két szintén aranyozott, egymást érintő, 4,2 cm átmérőjű koszorúba egy-egy címert és ligatúrákkal operáló köriratot vésztek. A heraldikai jobb oldalon lévő koszorúba ötágú koronán fél lábon álló strucc jobb karmai között golyóbist (tojás?) tart. A madár profilból van ábrázolva, és heraldikai jobbra fordul, nyakát jobbról balra haladó nyílveszsző fúrja át *(39. ábra).* Felirata a koszorún belül foglal helyet: „PAVL. HEANT. DE SZ. IVA". A rövidítésekkel és két ligatúrával – a Henter névben az „AN", és a Szentiván-ban a „VA" – operáló szövegből kiderül, hogy a sepsiszentiváni Henter Pálról[19] és családja címeréről van szó. A másik koszorúban egy oroszlánnal birkózó alakot ábrázoltak (Sámson?), és mondatszalagában a felirat a következő: „ELIZ. CZES. DE NAG. SIL." *(40. ábra).* Ebben a koszorúban a Cseszeliczky Szilvássy család címerét láthatjuk, és a feliratból kiderül, hogy 17. századi sarjának, Erzsébetnek, Henter Pál második feleségének[20] a nevét oldottuk fel. Az edény valamikor a sepsiszentiváni Henter család sarja, Pál és felesége, a Cseszeliczky Szilvássy család sarja, Erzsébet tulajdona lehetett, és az sem kizárható, hogy házasságuk alkalmára készült.

A pohár történetében talán nem elhanyagolható tényező, hogy a Szilvássy család Ambrus sarjának leányi ágán kapcsolódik a 15. században a Cseszeliczkyekhez, és a 17. századi leszármazott, a fent tárgyalt Erzsébet testvére magtalan Boldizsár[21] halála után annak özvegye, Perneszy Kata a vingárdi és ohábai jószágokat Mikó Ferencnek és Józsefnek engedte át 1630. január 26-án, valamint február 15-én ugyanott heringfalvi és más 17 helységbeli részjavait Zólyomi Dávidnak és Apaffy Györgynek.[22] A pohár feltételezéseink szerint ekkor kerülhetett Zólyomi

[19] L. PÁLMAI József 1901, 205.

[20] Henter Pál első felesége Tordai Margit volt. (Uo.)

[21] L. NAGY Iván 1863, 726–727. Boldizsár, a tordai főpap 1629-ben meghalt.

[22] Uo., 727.

[23] Zólyomi Dávid (?, 1600 k. – Kővár, 1649. aug. 1.): Bihar vármegyei nagybirtokos nemes. Katonai pályáját Bethlen Gábor oldalán kezdte. *1626-ban a mezei hadak főkapitánya és háromszéki főkapitány*, 1629-ben feleségül vette Bethlen István leányát. 1630-ban Brandenburgi Katalinnal szemben állt, s nagy része volt abban, hogy a trónt végül is I. Rákóczi György nyerte el. 1631-ben sógorával, Bethlen Péterrel együtt visszaverte Rakamaznál Esterházy Miklós nádor hadait, amelyek a fejedelemség elfoglalására indultak. 1632-ben leverte Császár Péter fölkelését.

Dávid[23] tulajdonába és később a kézdialbisi egyházba, különben ma inkább a sepsiszentiváni parókián vagy a magyarszilvásin lenne a helye. A feltételezhetően erdélyi munka eszerint a 17. század első felében készült (1630 előtt), de mesterjegye, amelyet a pohár alján, a doborpajzsban látunk, az „MR" ligatúrás monogram eddig ismeretlen *(33. ábra).*

A kis óntányér *(35. ábra)* átmérője 14,8 cm, peremszélessége 2,7 cm. A bélyeg nélküli, virágszirom-szerű peremmel kialakított tányérka a méreteiből ítélve egy keresztelőkészlet egyik darabját képezhette. Felirata a perem alsó felére (36. ábra) került bevésésre, kurzív betűkkel: *„Albisba Isten Ditsős[égére] tsinált[atta]: Was Ersebet. 1778: m. Dec:"* Ölében az 5,9 cm átmérőjű, flechelt szalaggal körülvett, leheletfinom vésettel kialakított medalion üresen maradt. A keresztelőtányérka egyidőben készülhetett a nagyobb óntányérral, és nagy valószínűséggel ugyanazon mester (ifj. Michael Meldt) brassói műhelyéből került Háromszékre, valamikor a 18. században, nagy valószínűséggel a feliratban szereplő időpontban.

A nagyobb óntányér *(37. ábra)* átmérője 22/21,5 cm, peremszélessége 3/2,7 cm. A virágszirom-szerű tányérperem alsó részére a következő felirat került: *„Albis[i] Eccl[esianak]: Isten Ditsos[égére]: tsinált[atta]: Was Ersebet. 1778. m. Dec:" (38. ábra).* Ölébe kör alakú sávokat vésztek, így alakítva ki egy 8,1 cm átmérőjű medaliont, amelyet szintén üresen hagyott a díszítőmester. Fenekének közepén került beütésre egy ovális bélyegkeretbe a pálmaágas, koronás ötszirmú rózsa és az ötágú korona a mester „MM"-monogramjával *(34. ábra).* A monogram Michael Meldt nevét rejti, az ifjabb neves brassói ónöntőét, aki 1758–1793 között alkotott.

A mázas cserépkancsó *(42. ábra)* magassága 18 cm, szájátmérője 11 cm. A kiöntőcsőrrel és a vele szemközti oldalon füllel ellátott vizeskancsónak a nyaka hosszú, széles szája ovális alakú. Az ólommázas edény testét ultramarin színű (kék) indákkal és három kör alakú virágszirommal, lóheremotívummal díszítették. Formája és technikája nem erdélyi műhelymunkát, hanem a 19. század végi német vidékek műhelyét idézi.

Az aranyozott ezüst kehely *(43. ábra)* magassága 19,8 cm, talp- és szármagassága 15 cm, a talpátmérője 9,5 cm, a szájátmérője 9,8 cm. A kehely kuppája fölfele kiszélesedik, hatszögű szára lefut a talpára, amely kör alakú alapban végződik. A szárát a felső részen két szeggel nyitolva erősítették meg. A szegek helye a szár négy oldalán látható. Nódusza kerek végződésű szirmokból áll, melyeket vastagabb sodrony oszt. A nódusz alatt a hatszögű szárrész hosszabb, mint a felső szárrész, és két vékony sodort pálca keretezi. Az ezüst kehely aranyozása jó állapotban van. Az aranyozás a kuppájának a belső részén, csak a felső 1 centiméteren fut körbe. A talp alsó része sem kapott aranyozást, viszont ide került beütésre a mesterjegy, amely kopott állapota miatt nehezen egyértelműsíthető. Kérdés, hogy PH vagy csak egy H betű alkotja *(44. ábra).* Feltehetőleg Brassóban, de mindenképp erdélyi műhelyben készülhetett, valamikor a reformáció korában.

A paténa nagyságú ezüst tányérka *(46. ábra)* átmérője 14,8 cm, peremszélessége 3,7 cm. A széles peremmel ellátott, ezüstből készült edény felső része aranyozást kapott. A tányérperem felső részére került az adományozó nevét és az adományozás idejét is megörökítő körirat. A szöveg kezdetét egy négyszirmú virág jelzi: „ISTEN DITSŐSÉGÉRE KÉSZITTETTE ALBISI TSOMOS MIHÁLY KOLOSVÁRI JURIS PROFESSOR 1759 ESZTEN[dőben]". A Csomós család kézdialbisi székely család; alapítója Csomós István, aki 1594-ben Báthory Zsigmondtól Kézdialbis, Gelence, Imecsfalva és Domokosfalva helységben (a kézdi és orbai székekben) részjószágokat nyert adományba. Csomós Mihály[24] a kolozsvári evangélikus-református kollégium tanára volt, kinek két testvéréről tudunk: Kláráról és Jánosról. Utóbbi külföldön tanult, majd református lelkész volt Désen. A mesterjegy nélküli tányérkát elképzelhető, hogy Csomós Mihály éppen Kolozsváron készíttette a kézdialbisi egyház részére. Mindenképp erdélyi műhely munkája.

A fedeles serleg magassága fedelével, gombjával 27,2 cm, magassága fedél nélkül 20 cm, a talpátmérő 9,5 cm, a szájátmérő 9,3 cm, a fedélátmérő 9,4 cm. A talpa sárgaréz, a kuppája vörösréz, de az egész felület ezüstözést kapott. Talpát vas csavarral erősítették a kuppára. Felirata a kuppa egyik oldalára került bevésésre: *„Dr. Kelemen Zoltán orbai református egyházmegyei főgondnok adománya / a Brateş-i református egyházi fuvószenekar 1935 évi julius 14.-iki nyári / zeneverseny alkalmával."*

Rákóczival való viszonya azonban egyre romlott, annyira, hogy 1632-ben esetleges menekülése érdekében levelezést kezdett a budai pasával. 1633. ápr. 4-én Rákóczi elfogatta, s hűtlenség és hatalmaskodás címén fő- és jószágvesztésre ítéltette, majd életének megkegyelmezve életfogytiglan Kővár várába záratta. – L. GYALOKAY Jenő 1917. Háromszéki főkapitánnyá való kinevezéséről: Uo., 139.

[24] ALAPY Gyula és tsai 1913, 131. A könyv Csomós Mihály feleségének Wersendy Borbálát jelöli meg, mely házasságból négy gyermek születik: István, András, Anna és Katalin. Szintén ebből a forrásból tudjuk meg, hogy a család Ferdinándtól kapta címeres nemeslevelét, amelyet ekkor Ádámoson Csomós Miklós őrzött. Sem Pálmay, sem Nagy Iván, sem az említett forrás nem közöl címerrajzot vagy leírást a családi címerről.

A kupa magassága 18,2 cm, talpátmérője 9 cm, és a szájátmérő 10,6 cm. Az edény Ausztriában készült, amint az kiderül a fenekén beütött bélyegző feliratából is (LERK). Felirata két sorban a kuppa felső felére íródott: *„Sepsiszentgyörgyi dalosverseny 1934. V. 27."*

Kézdialbisban ebben az időben még működött a férfi dalárda. Ma már csak a zászlaja van meg, a fent említett kupája és a dalárdaverseny oklevele.

Az utolsó két tárgy, a kupa és a fedeles serleg 20. századi alkotások, viszont említést érdemel az a fehér pamutra fémszalaggal hímzett textília, amely a mai leltárkönyvben sem szerepel *(45. ábra).* A négyszögű, szélén hullámosra alakított és fémszállal szegett terítő négy sarka ezüstözött vörösréz szalaggal varrott. Az anyag egyik sarkába egy papírdarabot tűztek, amelyen ceruzával a „MIKES" szó áll. Kérdés tehát, hogy a Mikes család tulajdonából került-e az albisi egyházhoz, és hogy mikor. Készítési idejét a 18. század végére vagy a 19. század elejére tehetjük.

6.

Az egyházközség levéltárában 17. századból származó adatokat, feljegyzéseket találtunk. A klenódiumokról is tanúskodó összeírásokból eddig is tudtuk, hogy a 18. század folyamán Albisban gazdagabb volt az ónkészlet egy domborműves tállal, két keresztelő készlettel és egy hatszögű palackkal.[25] A következő forrást 1759-ből idézzük, mert ez az egyik legteljesebb a klenódiumokat és könyveket illetően:

„Anno 1759 Die 15-ta January. Megye Biro Máthé László Úr ratio csinálni akarván Subsequens Megye Biro Úrnak az Albisi Nemes Eccla Klenodiáit transponállya Baktsi Pál Úrnak e levent:

1. Vagyon egy Váradi Biblia a Templombéli Chatedrához.

2. Egy Graduál az éneklő pulpituson.

3. Egy gyontató pohár tángyérral az Eccla ládájában.

4. Egy srófos Ón Palanczk Fedelestől a Ládában.

5. Két Keresztelő Ón Kanna.

6. Egy persellyben való veres csésze.

7. Arannyal varrott két kis ruha.

8. Egy fejér sellymes Szkófiumos kis ruha.

9. Chatedrara való egy Selyem materia.

10. Egy Chatedrára való szőnyeg.

11. Két kendő, egyik veres fejtős, a másik fejéres.

12. Hat abrosz egyikük két rend része megyen a közepin kettébe a Chatedrára való és a láda fenekén valo megszakadott. Az egyiket konferálta Kerekes Ferenczné 12 két rosaju kender abrosz az egyik gyapot baraszkmagos. Két sáhos az utolya koszkás.

13. Egy hitván Festékes a Pap ülö széke előtt.

14. 200 sendellyszeg az Eccla Ládájában."

A *Váradi Bibliá*t mi is kézbe vehettük, de a két darab ón keresztelőkannát már nem, mint ahogy a török szőnyeget és a megannyi felsorolt úrasztali terítőt sem.

Adattár a kézdialbisi református egyházban található egyházi kegytárgyakhoz (1736–1797)[26]

1736

Vagyon egy **homályos félig arannyas kehelye tángyérával** együtt.
Egy srófos **ón palack**.
Egy **keresztelő ón kanna**, második **Bod János uram** collatuma.
Egy **veress festésű csésze perselynek** való.
Ez alá egy lábakra csinált persely.
Egy potyolat keszkenő.
Nagy öreg szkofiumos hímmel és négy kissebbel varrott, zöld selymes keszkenő. Fejéres selymes szkofiumos keszkenő.
Két sákos abrosz török hímmel szőtt abrosz.
Egy kamuka hímmel szőtt, két rend kötésű abrosz.
Egy feketével tarkás festékes.
Más festékes.
Egy fejéres abrosz ugyan oda való.
Egy fejéres pulpitusra való kendő.
Más veress fejtővel varrott.
Egy rész abrosz az cathedrán.
Egy **Váradi Bibilia.**
Egy rossz **Impresszum**.
Egy **libellus ecclesia bonuminak consignálására** való.
Egy kék posztó az Úr asztalára.
Egy **ón tángyér**.
Egy tisztességes török szőnyeg.
egy tisztességes sákos kötéses abrosz.
Nova collatio egy tisztességes selyem abrosz két vége selyem rojtos cathedrára való, Bod János uram conferálta még éltiben, különféle selyemmel szőtt.

1743

Egy arannyas talpas kehely tányérával együtt.
Egy srófos ón palack.
Két Úr asztali ón kanna.
Egy veres festékű théka perselynek való.
Egy lábakon való asztalocska persely alá való.
Egy patyolat keszkenő.
Más szkofiumos fejér selymes keszkenő.
Két zsákos abroszok.
Más török hímmel szőtt abrosz.
Egy kamuka hímmel szőtt abrosz.
Más két kötésű és rojtos végű abrosz.
A prédikáló széken is vagyon egy abrosz.
Egy feketével tarkás festékes a prédikáló széken.
Nota bene. Egyik zsákos abrosz néhai Bod Susanna asszony

[25] Lásd alább: *Adattár a kézdialbisi református egyházban található egyházi kegytárgyakhoz (1736–1797).*

[26] KREmLt, II/15, 17, 19. Az ónedény-adatok korábban is leközölve (BARABÁS Hajnalka 2006, 256–257).

collatuma.
Más festékes a prédikátor ülő székin.
Két fejéres kendő.
Más veresses kendő.
Egy Váradi Biblia.
Egy öreg Impressum a mely most vétetett a pulpitusra flo. 5.
Egy Libellus az eklézsi bonuminak consignálására.
Egy kék posztó asztal fedél.
Egy ón tányér.
Egy tisztességes török szőnyeg.
Egy tisztességes egész selyemből szőtt materia prédikáló székre való.

1759

Egy aranyas talpas kehely tányérával együtt.
Egy srófos ón palack.
Két keresztelő ón kannák.
Egy veres festékű csésze.
Egy lábakon való asztalocska persely alá való.
Egy ón tányér.
Egy figurás vagy képes ón tányér tiszteletes Damokos Elek uram collatuma.
Egy potyolat keszkenő négy öreg és négy apró arany hìmekkel varrott.
Más szkofiumos fejér selymes keszkenő.
Más arannyal varrott patyolat keszkenő galandos [!] kerületü.
Egy bors hímes abrosz.
Más kockás abrosz.
Harmadik kamuka hímes meg avult abrosz.
Negyedik két rend kötéses rojtos végü abrosz.
Más abrosz a prédikáló széken.
Egy tizenkét rózsás avagy fehér varrású kötéses közepü rojtos végü abrosz Kelemen Ferencné collatuma.
Más kamuka hímes kötéses közepü kender abrosz Bartha Klára collatuma.
Egy festékes a prédikátor székire.
Más festékes hitván [!] a mester székire.
Más veres fejtővel varrott kendő.
Egy virágos rojtos tiszességes selyem materia katedrára való.
Egy Váradi magyar Biblia a prédikáló széken.
Egy öreg Impressum a pulpituson.
Egy libellus mellyben az eccleisa javai jegyeztetnek.
Egy láda az ecclesia bonuminak conservatiojára.
Egy fejéres kendő a pulpituson.
Egy tisztességes szőnyeg.
Az Úr asztalán két posztó.
A prédikáló széken szederjes posztó sárga posztóval csipkézve, tiszteletes Barabás Istvánné asszony collatuma.

1762

Egy aranyas talpas kehely tányérával együtt.
Egy srófos ón palack.
Két keresztelő ón kannák.
Egy veres festésű csésze.
Egy lábakon álló asztalka persely alá való.
Egy ón tányér.
Egy figurás vagy képes ón tányér.
Egy patyolat keszkenő négy öreg és négy apró hímekkel varrott.
Más szkofiumos fejér selymes keszkenő.
Más arannyal varrott patyolat keszkenő galandos kerületű.
Egy bors hímes abrosz.
Más kockás abrosz.
Harmadik kamuka hímes megavult abrosz a prédikáló széken.
Negyedik két rend kötésű rojtos végű abrosz.
Más abrosz a prédikáló széken.
Egy tizenkét fejér varrású kötéses közepü rojtos végű abrosz.
Más kamuka kötéses hímes közepü kender abrosz.
Egy festékes az oskola mester székén, amely volt a prédikátor székén.
Más veres fejtővel varrott kendő.
Egy virágos rojtos végű tisztességes selyem matéria cathedrára való.
Egy Váradi magyar Biblia cathedrára való.
Egy öreg Impressum a pulpitusra való.
Egy Libellus amelybe az eccleisa javai jegyeztetnek.
Egy láda az ecclesia javainak conservatiojara.
Egy fejéres kendő a pulpitusra.
Egy tisztességes szőnyeg.
Az Úr asztalán kék posztó.
A prédikátor széken szederjes posztó sárga posztóval csipkézve.
Nota bene. Az **Úr asztalára való felyebb fel tétetett ezüst tányér conferaltatott titt. albisi Csomós Mihály Kolosvári juris professor ő kegyelmétől, hazafiúságának tanubizonyságául. Az ez előtt való ezüst tányérokra fenn hagyatik és el adatására az ecclesia facultaltatik.** Egy matricula in folio, amelybe jegyeztetnek esztendőnként az ecclesiában születtek, házasodók és meg holtak.

1767

Egy aranyas talpas kehely tányérával együtt.
Egy srófos ón palack.
Egy kereszteló ón kanna.
Egy veres festékű csésze.
Egy lábakon álló asztalocska perselly aló való.
Egy ón tányér.
Egy figurás vagy képes ón tányér.
Egy patyolat keszkenő.
Négy öreg apró hímekkel varrott [keszkenő].
Más szkofiumos fejér selymes keszkenő.
Más arannyal varrott patyolat keszkenő galandos kerületű.
Egy bors hímes abrosz.
Más tizenkét fejér varrású kötéses közepü, rojtos végű abrosz.
Egy festékes az oskola mester székin rongyos.
Egy veres fejtővel varrott kendő.
Egy virágos rojtos végű tisztességes selyem materia prédikálló székre való.
Egy Váradi Magyar Biblia catedrára való, amely hogy romladozásából restauráltassék committáltassék.
Egy öreg Impressum pulpitusra való.
Egy Libelus amelybe az ecclesia javai jegyeztetnek.
Egy láda, amelyben az ecclesia javai conserváltatnak.
Egy fejéres kendő a pulpituson.
Egy festékes szőnyeg.
Az Úr asztalán kék posztó.
A prédikálló széken szederjes posztó, sárga posztóval csipkézetetve.
Egy Matricula in folio, amelyben jegyeztetnek esztendőnként a születettek, meghóltak és házasodtak.
Egy két ejteles fa palack tist. Baktsi László uram collatuma.

1797

Egy ezüst aranyas füstös talpas pohár.
Egy ezüst tángyér arany füstös, ezen rajta való írással: Isten ditsösségére készitette Albisi Tsomos Mihály Kolosvari Juris Professor 1759 Esztend.
Egy hatszegű srófos ón palack.

Egy vintzi ón fedelű s fülű fél ejteles bokáj.
Egy nagyobb és kissebb hasonló formájú ón tángyérok 1778 Vas Ersébet ajjándéka.
Két fekete ón rossz tángyérok.[27]
Egy házi gyolcsból készíttetett veres selyemmel s arany fonallal virágoztatott fejér abrosz.
Egy bors hímes fejér abrosz három szélben.
Egy tizenkét fejér varrásos, kötéses közepű rojtos abrosz.
Egy fejér rojtos kendő.
Egy potyolat [!] keszkenő nyolc szkofium virágokkal szépíttetett, négye kisebb, négye nagyobb.
Egy fejér selyemmel virágoztatott vékon[y] fejér keszkenő.
Egy arannyal varrott potyolat, arany galanddal bé szegve.
Communio alkalmatosságával a prédikálló székre terítetni szokott lángszínkék selyem terittő Gidófalvi Sofia ajjándéka.
Ugyan hasonló, szép virágos selyemből való rojtos tarka terittő.
Váradi Biblia a prédikáló széken.
Egy Énekes Könyv vulgo Gradual.
Libellus, melybe az Eklézsia bonumai jegyeztetnek, van a megyebíránál.
Egy fa kulacs, mintegy 2 ½ ejteles.
Három asztalok pap házánál.
Négy fogasok, hárma karos.
Három fejér padok.

Barabás Hajnalka – Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy; hajnalba@yahoo.com

Levéltári források

Kézdi Református Egyházmegye Levéltára (KREmLt)
– II/15, *Visitationalis jegyzőkönyv 1735–1743*
– II/17, *Visitationalis jegyzőkönyv 1759–1767*
– II/19, *Visitationalis jegyzőkönyv 1797–1810*

Irodalom

ALAPY Gyula és tsai
1913 *Magyarország címeres könyve (Liber armorum Hungariae)*, I (A–C; szerk. Alapy Gyula és társai), Grill Károly könyvkiadóvállalata, Budapest.
BALASSA M. Iván – CSERI Miklós
1999 *Népi építészet Erdélyben* (szerk. Balassa M. Iván – Cseri Miklós), Szentendre.
BÁLINTH Gyula
1977 Kovászna megye történeti helységnévtára, *Aluta*, VIII–IX, 1976–1977, –.
BARABÁS Hajnalka
2006 Önedények az egykori Kézdi Református Egyházmegye egyházközségeiben, *Acta (Siculica)* 2006/2, 237–378.
BARTÓK Botond – BORDI Zs. Loránd
1999 Régészeti kutatások a kézdialbisi református templomban, *Acta (Siculica)* 1998/1, 253–262.
BINDER Pál – CSEREY Zoltán
1993 Településeink múltja. Albis (Kézdialbis), *Háromszék*, 1993. márc. 6.
BORDI Zs. Loránd
2000 A kézdialbisi református templom 1999. évi régészeti kutatása, *Acta (Siculica)* 1999/1, 291–296.
GILYÉN Nándor – IMRE Lajos
2006 *Erdély népi építészete. Kölcsönhatások*, Győr.
GYALOKAY Jenő
1917 Albisi Zólyomi Dávid, *Századok*, LI, 137–152, 243–259.
GYÖNGYÖSSY János – KERNY Terézia – SARUDI Sebestyén József
1995 *Székelyföldi vártemplomok*, Budapest.
HLAVATHY Izabella (szerk.)
2000 *Az albisi református templom,* Cova Print, Sepsiszentgyörgy.
KESERÜ Katalin
2007 *Toroczkai Wigand Ede 1869–1945*, Holnap Kiadó, Budapest.
KÓNYA Ádám
1980 Az albisi vár, *Megyei Tükör*, XIII, 1980. szept. 27.
ORBÁN Balázs
1869 *A Székelyföld leirása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból* , III, *Háromszék*, Pest.
NAGY Iván
1863 *Magyarország családai*, X, Pest.
SZÉKELY Zsolt
2008 *Csernáton község régészeti monográfiája*, Státus Kiadó, Csíkszereda.
TÜDŐS S. Kinga
1995 *Erdélyi védőrendszerek a XV–XVII. században (Háromszéki templomvárak)*, Budapest.
2002 *Háromszéki templomvárak. Erdélyi védőrendszerek a XV–XVII. században*, Marosvásárhely.

[27] Utóbbi tétel áthúzva.

Date privind patrimoniul cultural din Albiş (Kézdialbis), jud. Covasna

(Rezumat)

Deplasarea din 14 mai 2008 a avut drept scop luarea în evidenţă a vaselor liturgice ce aparţin bisericii reformate din Albiş, cu ocazia verificării unei posibile clădiri proiectate de Ede Toroczkai Wigand (1869–1945). Clădirea a fost într-adevăr construită în 1926 şi funcţionează în ea până azi şcoala generală a satului, dar a trecut prin numeroase metamorfoze, câteva elemente esenţiale fiind schimbate pe frontispiciu (de exemplu, ancadramentele din lemn se schimbau cu termopane chiar în timpul vizitei noastre). Obiectele de cult bisericeşti care figurează în inventarul protopopiatului s-au împuţinat şi ele. Izvoarele scrise din sec. al XVIII-lea pomenesc şi un potir cu patenă, păstrate din perioada anterioară reformei eclesiastice. Raportul descrie amănunţit rezultatele deplasării, concentrându-se asupra celor opt obiecte bisericeşti rămase la comunitatea reformată.

Data concerning the cultural heritage of Kézdialbis (Albiş, Covasna county)

(Abstract)

The mission of the field-research done in 14 May 2008 at Kézdialbis was to explore a building considered to be designed by Ede Toroczkai Wigand originally to function as a public elementary school. We also wanted to evaluate the cultic objects of the Calvinist church.

In the time of our visit the building designed by Toroczkai Wigand was going through another metamorphosis. Built on a stone foundation, the building made of bricks functions even now as a school. The style of the designer is obvious although the building has suffered much deterioration, modification: the frontal ornament is broken; the window frames made originally of wood and the metal shutters are replaced by plastic ones.

The cultic objects listed in the inventories of the Calvinist church are today fewer in number, although the archive materials form the 18th century mention the treasures kept from the Catholic times. They have also a box of the congregation dating from 1863.

1. ábra A Toroczkai Wigand Ede tervei alapján épült kézdialbisi általános iskola az utca felől.

2. ábra Az iskola keleti homlokzata.

3. ábra Az iskola verandája és lebontott fala.

4. ábra A Kicsi Károly háza.

5. ábra A ház eredeti fatáblái.

6. ábra A Csurgó nevű forrás.

7. ábra A zsindelyes nyárikonyhás porta.

8. ábra A zsúpfedeles pince.

9. ábra Az új temető.

10. ábra Sírkő.

11. ábra Sírkő.

12. ábra Sírkő.

13. ábra Fakereszt.

14. ábra Fejfa.

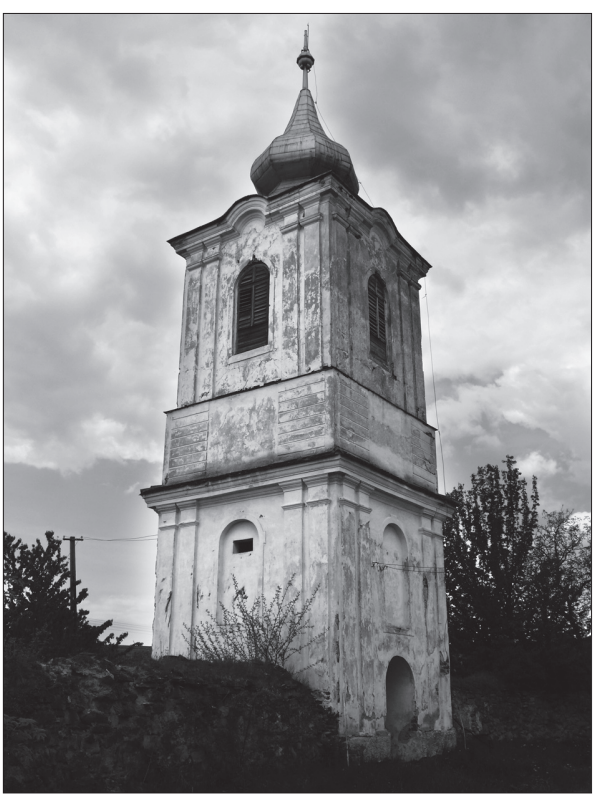

15. ábra A kézdialbisi templom tornya és romos várfala.

16. ábra A toronyaljban tárolt terrakotta bordatöredékek.

17. ábra Az északi homlokzat a befalazott sekrestyenyílással és gerendaüregével.

18. ábra A nyugati homlokzat csúcsíves ajtókerete és az új kőlapos burkolat.

19. ábra A templom belső keleti oldala, orgonakarzat, szószék és hangvető.

20. ábra Napkorong arccal.

21. ábra A nyugati karzat.

22. ábra A déli karzat.

23. ábra Keresztelőkút a befalazott sekrestye gótikus kőkerete előtt.

24. ábra A vízelvezetés.

25. ábra 1786-os mellvédtábla.

26. ábra Gótikus tabernákulum.

27. ábra 1776-os persely.

28. ábra Szószékkorona.

29. ábra Úrasztala.

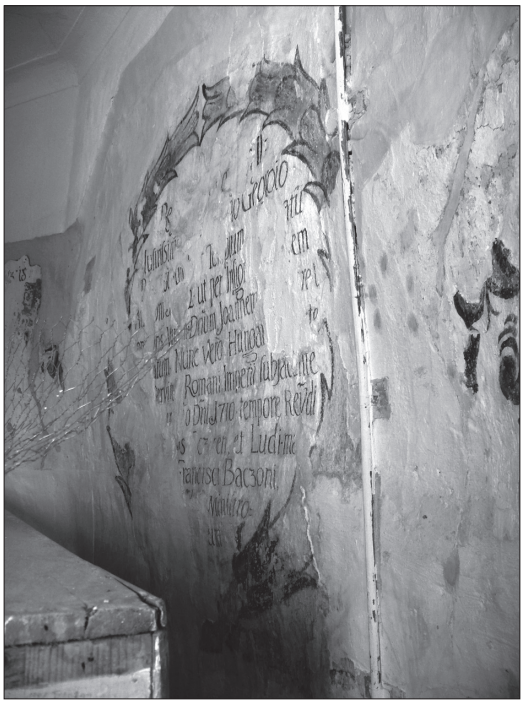

30. ábra 1710-es javításokat jelző felirat.

31. ábra Az albisi református egyház klenódiumai.

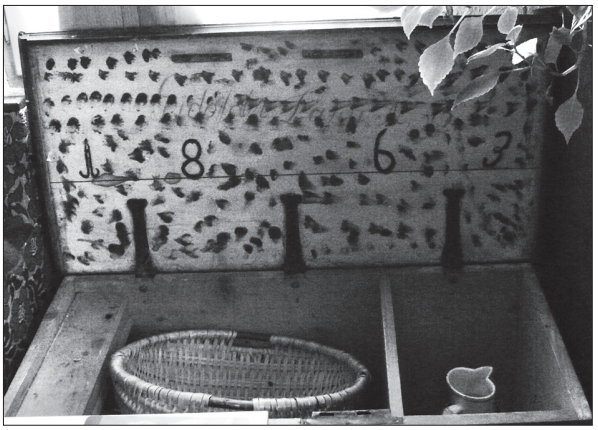

32. ábra 1863-as láda.

33. ábra A cápás pohár bélyege.

34. ábra Nagyobb óntányér bélyege.

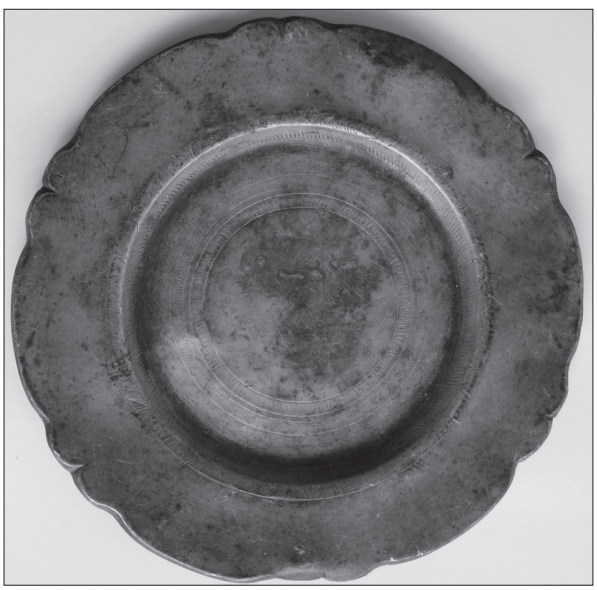

35. ábra Kis óntányér.

36. ábra Kis óntányér alja a felirattal.

37. ábra Nagyobb óntányér.

38. ábra Nagyobb óntányér alja a felirattal.

39. ábra A Henter Pál családjának címere körirattal.

40. ábra A Cseszelitzky Szilvássy Erzsébet családjának címere körirattal.

41. ábra A cápás pohár.

42. ábra Cserépkancsó.

43. ábra Aranyozott ezüst kehely.

44. ábra A kehely bélyege.

45. ábra Fémszállal hímzett terítő sarokmintája.

46. ábra 1758-as ezüst, részben aranyozott tányér.